

Захист дисертацій у Спеціалізованій вченій раді Національ- ної бібліотеки України імені В.І.Вернадського

У 1997 р. в Спеціалізованій вченій раді НБУВ відбувся захист однієї докторської і п'яти кандидатських дисертацій.

Захист дисертації С.Кулешова на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство відбувся 21.IV.97 р. з теми «Типологія наукових документів: історія та сучасний стан».

У дисертації комплексно досліджуються проблеми типології наукових документів. Її актуальність зумовлена необхідністю високоефективного використання потенціалу документальних інформаційних ресурсів в умовах проведення в Україні реформування економіки, розбудови національної системи науково-технічної інформації, створення власних конкурентоспроможних інформаційних продуктів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 50–90-х років поточного століття. Охарактеризовано структуру та жанровий склад типологічної схеми документів – джерел наукової інформації. Визначено зміст базових понять історико-типологічного дослідження наукових документів (далі – НД); обґрунтовано вибір критерію типологічного поділу НД; розроблено періодизацію історії їх типологічної схеми; охарактеризовано основні етапи трансформації типологічної схеми НД у процесі їх історичного розвитку; побудовано типологічну схему сучасних документів, зміст яких складає наукова інформація, та визначено головні тенденції й перспективи розвитку цієї схеми.

Застосування типологічного методу дало змогу побудувати типологічну схему документальних джерел наукової інформації, розглянути етапи її формування.

Дисертантом вивчалася жанрово-типологічна характеристика наукових книг минулого у фондах зібрань стародруків XV–XIX ст. з природознавства

Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, Російської державної бібліотеки, Російської національної бібліотеки.

З позицій книгознавства С.Кулешов визначає такі базові поняття історико-типологічного дослідження НД, як «наукова інформація» та «документ». Виходячи з аналізу «руху» опису нового наукового знання у системі НД, обґрунтовує їх поділ на джерела первинної (нової) та вторинної наукової інформації і роль різних жанрів цих документів у відображенні фрагментів суспільного наукового тезауруса. С.Кулешов показав значення такої диференціації для побудови типологічної схеми НД. Запропонував поділити всі функції НД на контактні, внутрішньонаукові та основні соціальні, згідно з результатами проведеного аналізу функціонування цих документів у системах «НД – читач», «НД – наука» і «НД – суспільство». Розробив періодизацію історії типологічної схеми НД, яка поділяється на два етапи – лінійної та системної структури цієї схеми. Визначив жанровий склад і зміст основної соціальної функції НД у різні періоди їх розвитку та подав типологічну схему сучасних документальних джерел наукової інформації.

Визначення критерію типологічного поділу НД, аналіз еволюції його змісту на різних етапах розвитку жанрово-типологічного складу цих документів та пропозиції щодо будови сучасної типологічної схеми документальних джерел наукової інформації (ДДНІ) є внеском до загальної теорії та історії документа.

Виконане С.Кулешовим історико-типологічне дослідження наукових документів з використанням теоретичного базису книгознавства є наочною ілюстрацією плідності використання нових підходів до розв'язання проблем. Дисертант зумів по-новому підійти до вивчення документальних джерел інформації, власне, через аналіз самого феномена інформації та еволюції засобів інформаційних комунікацій. Інформація спочатку була об'єктом дослідження теорії зв'язку, потім кібернетики, «наукової» інформатики і, врешті, з точки зору її філософського трактування, яке має ряд аспектів. У одному з них, а саме – культурологічному, дисертантом сформульовано оцінку ролі різних засобів наукової комунікації на різних етапах їх розвитку. Цю оцінку було використано дисертантом при аналізі еволюції та визначенні сучасного змісту основної соціальної функції наукової книги, що й дозволило досягти

плідних результатів при вирішенні важливої теоретичної проблеми. Деякі аспекти роботи можуть бути розширеними та інтерпретованими, що надає їй герменевтичної властивості.

3.VI.97 р. на засіданні Спеціалізованої вченої ради НБУВ відбулося три успішних захисти дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидатів історичних наук за спеціальністю 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Тема дисертації І.Торбакова – «Києво-Могилянська академія і російське Просвітництво (літературно-видавнича діяльність вихованців Києво-Могилянської академії в Петербурзі та Москві в другій пол. XVIII ст.)».

У дисертації простежуються історія КМА, розвиток культурних зв'язків між Україною і Росією, доба Просвітництва в Європі та Російській імперії, друкарство в Росії та історія російської журналістики XVIII ст., проблема культурних зв'язків другої пол. XVII – поч. XVIII ст. Висвітлено роль, яку вихованці КМА відіграли в розвитку російської духовної культури другої пол. XVIII ст.

Торбаков розглянув КМА як культурно-освітній центр перехідного періоду від Середньовіччя до Новітнього часу, вивчив процес формування ідеології раннього Просвітництва в Україні, проаналізував конкретний зміст літературно-видавничої діяльності в Петербурзі та Москві ряду вихованців КМА; виявив внесок вихідців з України у становлення й розвиток ідей Просвітництва в Росії.

Хронологічні рамки дослідження – 1750–1800 рр.

Найважливішим джерелом для дисертації стала літературна продукція вихованців КМА, оригінальні й перекладні статті, книги та періодичні видання, які виходили в другій пол. XVIII ст. Великі присвяти, передмови й примітки містять цікавий матеріал про ідейні позиції авторів, перекладачів та видавців. Цінним джерелом є мемуарна література, а також те, що збереглося від епістолярної спадщини вихованців КМА.

До другої групи джерел входять друковані та архівні матеріали, що стосуються установ, в яких вихідці з України вчилися, викладали, служили.

Дисертація є першою в російській та українській історіографії працею, в якій вивчено творчий внесок вихідців з України у розвиток російської духовної культури в другій пол. XVIII ст. І.Торбаков проаналізував механізм формування української культурної діаспори в Росії XVIII ст.; розкрив характер зв'язку

між особливостями КМА як вищого навчального закладу України і Російської імперії та напрямів і змісту видавничої діяльності її вихованців у контексті книжкової культури XVIII ст.; вивчив літературно-видавничу діяльність вихованців КМА з погляду становлення і розвитку західноєвропейського та російського Просвітництва і формування ідеології раннього Просвітництва в Україні.

У дослідженні висвітлено історико-культурологічні аспекти та специфіку видавничої діяльності вихованців КМА як органічної складової доби Просвітництва і методи її книгознавчого й бібліографознавчого аналізу.

Десятки книжок, перекладених, написаних, відредагованих і виданих українцями в Росії в другій пол. XVIII ст., значною мірою сприяли засвоєнню російським суспільством ідеології Просвітництва.

Дисертація Н.Солонської «*Бібліологічні вісті*» як явище української книгознавчої думки 20 – початку 30-х років ХХ століття» є комплексним дослідженням книгознавчих проблем, порушуваних у журналі Українського наукового інституту книгознавства (1922–1936), який виходив протягом 1923–1930 рр.

Дисертантка досліджує історію створення журналу як науково-інтелектуального осередку книгознавства 20–30-х років в Україні, як відбиття об'єктивних історичних, соціальних і культурологічних процесів, здійснює синтетичний історико-джерелознавчий аналіз книгознавчих матеріалів «Бібліологічних вістей», визначає внесок і роль видання у формуванні джерельної бази книгознавства України.

До наукового обігу вводяться неопубліковані та маловідомі документи, що характеризують діяльність журналу і визначають його напрацювання; аналізуються процес створення журналу, його персональний склад й авторський колектив; вивчаються концептуальні засади книгознавчої політики, науковий внесок журналу в розвиток бібліології та книгознавчої думки України 20 – початку 30-х років; проаналізовано склад і зміст публікацій журналу, їх науковий рівень та значення для наступних досліджень у книжковій справі, передусім загальнотеоретичні й практичні питання бібліології, розробки з історії української преси, з питань книгодрукування, книжкової торгівлі.

Цінним методологічним надбанням є розробка дисертанткою типологічних ознак книгознавчого видання. Оцінено його внесок у формування бібліограф-

ічної джерелознавчої бази наукового пізнання історії та культури українського народу.

Типологічні ознаки створюють цілком об'єктивне та всебічне уявлення про характер видання, концепцію, спрямованість, завдання, жанрову специфіку, проблематику, про видавничий орган, друкарню, його цілі й завдання, жанри, читацьку аудиторію, авторський колектив, склад матеріалів, опублікованих у журналі, дають можливість стверджувати, що «Бібліологічні вісті» були журналом українського спрямування, який сконцентрував навколо себе найкращі наукові сили 20 – початку 30-х. Кількісний аналіз відбиває картину авторської активності й тематики. Оскільки аналогів аналізу книгознавчих журналів не існує в сучасній науці, то запропонована типологічна модель є оригінальною.

Як впливає з дисертації, «Бібліологічні вісті» – епоха в українському книгознавчому русі, відбиття його складного, неоднозначного й надзвичайно динамічного процесу.

Стратегія формування редакцією журналу української книгознавчої думки ґрунтувалося на висвітленні не лише українського, а й світового книгознавства.

Колектив видання створив підґрунтя комплексної, синтетичної науки про українську книгу, її джерельну базу для багатьох поколінь дослідників.

У дисертації Л.Мухи «*Бібліотечні колекції та зібрання в системі історико-культурних фондів: реконструкція і реєстраційний опис*» порушено питання про державну реєстрацію документальних пам'яток, охоплено коло методичних проблем, пов'язаних з розробкою критеріїв цінності, виявлення, опису й паспортизації документів та їх комплексів. Одним з головних аспектів цього питання є проблема виокремлення об'єкта бібліотечного та архівного опису й методики його наукової репрезентації в реєстрі. Об'єктом опису можуть бути як окремі документи, так і окремі групи документів та їх комплекси у вигляді зібрань, колекцій, особистих архівів і приватних бібліотек. Найважливішим завданням сьогодення є системний науково-реєстраційний опис колективного – поколекційного рівня, що дозволив би провести реконструкцію, інвентаризацію та науковий облік книжкових колекцій і зібрань.

Дисертантка зробила порівняльний аналіз архівної та бібліотечної організаційно-облікової класифікації; нею запропоновано книгознавчу класифіка-

цію історико-культурних фондів з урахуванням специфіки їх складу, змісту, хронології; вирішено незгоджені термінологічні питання обраної галузі книгознавчої теорії та практики; створено модель системного науково-реєстраційного опису поколекційного рівня, що дозволила б провести інвентаризацію та науковий облік колекцій, розкрити їх зміст і склад. Л.Муха проаналізувала генезисні відмінності поняття архівного та бібліотечного документа як об'єкта комплектування і колекційного зібрання, бібліотечнознавче й книгознавче трактування понять «походження» та історії книжкового фонду колекції, зібрання.

Дисертантка розглядає питання класифікації, основні методичні елементи поняття «реконструкція», пропонує модель реєстраційного опису.

Історико-культурними фондами бібліотеки є ретроспективні, цілісно організовані за принципом історичного походження фонду, що склалися в результаті цілеспрямованої органічної діяльності створювача фонду, або фонду штучного походження, сформовані за колекційним принципом. Дисертантка поділяє бібліотечні зібрання на: особові (класифікуються за іменною ознакою та поділяються на іменні, родові й сімейні) та бібліотечні зібрання культурологічних і просвітніх установ. Л.Муха вважає, що за структурно-функціональною ознакою бібліотечні зібрання класифікуються на: меморіальні бібліотеки (меморіальний фонд); комплексні бібліотечні зібрання (бібліотечно-рукописні); бібліотечні книжкові зібрання як структурний підрозділ бібліотечних фондів; рукописні та архівні зібрання – комплекси.

Модель реєстраційного опису бібліотечного фонду, запропонована Л.Мухою, складається з блоків його ідентифікації: складу за родовими ознаками одиниць зберігання; змісту фонду за предметно-тематичними ознаками; історії фонду та його частин у ретроспекції й на сучасному етапі; адміністративної інформації.

Після створення загальної моделі першим документом має бути паспорт, який одночасно структурується як рубрикатор реєстраційного опису для Державного реєстру культурного надбання. У дисертації подається структура паспорта. Він складається з 25 рубрик, але установа-фондоутримувач може нарощувати або видозмінювати його залежно від специфіки колекції, зібрання.

28 листопада 1997 р. відбулося чергове засідання Спеціалізованої вченої

ради Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського

На здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство захищалися дисертації Людмили Дениско «Бібліотека Київської духовної академії та її бібліотекарі (1819–1919)» та Ольги Степченко «Особові архівні фонди видатних українських учених як джерело з історії організації спеціалізованих фондів Всенародної (Національної) бібліотеки України (1918–1934 рр.)».

Історія книжкових зібрань України має важливе значення для історичної науки, книгознавчої дисципліни, поширення знань про науку та освіту попередніх часів, розкриття імен діячів, які сформували засади й основи бібліотечної справи.

На сьогодні існує думка, що Київська духовна академія (КДА) створювалася як православний духовний заклад, який був об'єктивно спрямований не тільки на підготовку вищих духовних кадрів православ'я, а й на проникнення російського впливу в духовне життя України. Водночас бібліотечне зібрання зберігало в книжкових фондах попередню традицію створення бібліотечного фонду світового рівня та українську основу, що закладалася ще в XVII ст.

Дисертантка здійснила загальний огляд та періодизацію історії бібліотеки КДА; встановила особовий склад бібліотекарів академії протягом усього періоду існування; дати їх життєдіяльності та періоди роботи в бібліотеці; визначила їх внесок у розвиток бібліотеки, передусім у найважливішому для бібліотечної справи того часу питанні – організації та класифікації фонду.

Л.Дениско дослідила внесок бібліотекарів у створення бібліотечної класифікації, схем внутрішньої розстановки фонду за предметно-тематичними, хронологічними, видовими ознаками, культурною цінністю; сучасний стан колишньої бібліотеки КДА, її зміст, повноту, історико-культурну цінність.

Досліджено життєвий шлях та вперше складені біографії найвидатніших з бібліотекарів КДА: І.М.Скворцова, А.І.Пушнова, А.Д.Гранікова, українського поета К.Д.Думитрашка, історика А.С.Криловського.

Риси академічної школи бібліотекарів КДА: якості професійні (знання книги, фонду, вміння працювати разом довгі роки), особисті (здібність до мов, літературної та наукової діяльності, художня обдарованість), загальний куль-

турний рівень (вища духовна освіта, моральність).

Бібліотекар ієромонах Анатолій Мартинівський став архієпископом Могилевським і Мстиславським, бібліотекар ієромонах Рафаїл Шипулинський – архімандритом Чернігівського Єлецького монастиря, ієромонах Дмитро Муретов – архієпископом Ярославським, Волинським і Херсонським та ін.

І.П.Максимович віддав бібліотеці 16 років, О.М.Воскресенський – 5, П.С.Гдешинський – 13, П.К.Слесаревський – 25.

Федір Шимкевич – величина в науці, Іоанн Скворцов – перший бібліотекар КДА, Аверкій Пушнов і Андрій Граніков символізують собою початковий період діяльності: перший пропрацював у бібліотеці 24 роки, другий – 14. Костянтин Думитрашко і Амбросій Криловський самі є віхою в історії бібліотеки.

Бібліотека КДА успадкувала значну частину фонду Києво-Могилянської академії і на першому етапі – її організацію та класифікацію, що визначалося не лише Статутом 1814 р., а й ретельною розстановкою фонду, здійсненою за розробками І.Фальковського. Її зібрання включало в себе літературу не тільки з питань богослов'я, а й світську, з різних галузей науки й культури різними мовами, передусім з математики, медицини, історії, літератури, колекційні фонди – рукописні книги, стародруки, рідкісні видання, оскільки бібліотека створювалася не лише як спеціалізоване зібрання духовного профілю, а й як універсальне наукове книжкове зібрання.

Бібліотекарі поступово розробляли свою оригінальну схему внутрішнього розміщення фонду за предметно-тематичними, хронологічними, видовими ознаками, культурологічною цінністю. Статут 1884 р. вніс форматно-кріпосний принцип розстановки фонду, перехід на котрий завершився лише в 1910–1915 рр. і зберігається як оригінальний і досі.

Точної цифри книжкового фонду на момент передачі бібліотеки КДА у ВБУ не встановлено. Зараз фундаментальна бібліотека нараховує понад 96 тис. од. (без фонду рукописів, який на момент передачі становив 2111 назв, без фонду стародруків, карт і атласів, естампів і репродукцій, що надійшли в інші відділи ВБУ).

КДА мала безпосереднє відношення до науки взагалі та до історії України зокрема. Для України важливо саме існування такої бібліотеки, яка мала один з найбільших книжкових фондів універсального складу. Сама бібліотека

КДА є явищем в історії бібліотечної справи в Україні, що є результатом діяльності КМА. В 20-ті роки ХХ ст. фондами бібліотеки користувалися професори Київського університету та Всеукраїнської академії наук.

До 1922 р. бібліотека КДА містилася в будинку старого мазепинського корпусу КМА. Зараз розміщена у філіалі НБУВ, по вул. Володимирській, 62. Нею користуються всі бажаючі, активно поспівають дослідники академічних інститутів і аспіранти, студенти Київського університету, КДА і семінарій, фахівці різних наукових установ.

Працю О.Степченко з теми «Особові архівні фонди видатних українських учених як джерело з історії організації спеціалізованих фондів Всенародної (Національної) бібліотеки України (1918–1934 рр.)» виконано у НБУВ.

Основну увагу дисертантка зосереджує на історії організації спеціалізованих фондів бібліотеки (відділи українські, рукописів, стародруків, музичний тощо). Вони є найціннішою частиною загальнобібліотечного фонду і органічною часткою концепції бібліотеки саме як національної. Впродовж багатьох років цей аспект в історії нашої бібліотеки замовчувався, оскільки її заснування пов'язувалося з національною ідеєю та ім'ям гетьмана Скоропадського. Перший період існування ВБУ висвітлювався однобічно, концепція бібліотеки й історія відділу україніки та його окремого фонду як основи Національної бібліотеки не вивчалися зовсім. Архівні матеріали окремих українських учених практично не використані навіть у фундаментальному виданні «История Центральной научной библиотеки АН УССР» (К., 1971).

Головною метою дослідження є визначення місця й ролі архівної спадщини видатних українських учених у розкритті правдивої історії створення НБУ та її спеціалізованих підрозділів.

Дисертанткою вивчено історію, особливості формування, структуру, наповнення, склад документів особових архівів видатних українських учених, які працювали у ВБУ; проведено джерелознавчий аналіз складу й змісту документів особових архівних фондів у зіставленні з документами з Архіву Бібліотеки, розглянуто архівну спадщину цих діячів та офіційні документи ВБУ; визначено роль видатних українських учених в історії Національної бібліотеки, створенні її концепції як національної, а також їх внесок до бібліотечної справи в галузі організації спе-

ціальних фондів; складено історію організації ВБУ та розвитку спеціалізованих фондів Бібліотеки за 1918–1934 рр.

Вивчено комплекс документальної спадщини таких видатних діячів бібліотечної справи, як Є.Кивлицький, С.Постернак, Ю.Іванов–Меженко, Г.Житецький, С.Маслов, П.Попов, В.Кордт, О.Дзбановський (зберігається у фондах Інституту рукопису НБУВ), документи відомого архіву Бібліотеки та інших архівів України. Залучаються деякі особові матеріали видатних учених М.Василенка, В.Вернадського, С.Єфремова, А.Кримського.

1918–1934 рр. – період існування Всенародної (Національної) бібліотеки України до реорганізації ВУАН та підпорядкування бібліотеки Академії й перейменування ВБУ в Бібліотеку Всеукраїнської Академії наук. Найбільша увага приділяється в дисертації періоду 1918–1929 рр. – до початку масових судових процесів та репресій в Академії наук і в українському суспільстві. В цей період у цілому сформовані спеціалізовані фонди. 1930–1934 рр. розглядаються як час повної деструкції первісних ідей Національної бібліотеки.

Дисертантка встановила історію формування спеціалізованих фондів ВБУ, їх комплектування, пошуки оптимальної організації, що не висвітлювалися у попередніх історичних дослідженнях. Виокремлено три етапи функціонування спеціалізованих підрозділів ВБУ: 1918–1922 рр. – збирання фондів; 1923–1928 рр. – формування науково-методичних основ діяльності спеціалізованих фондів Бібліотеки; 1929–1934 рр. – деформація національної ідеї Бібліотеки та перетворення її в наукову загальносоюзного радянського типу.

Реорганізація бібліотеки в державну та центральну наукову була викликана ідеологічними й політичними подіями в Україні, переслідуванням національної інтелігенції і національної науки кінця 20 – поч. 30-х років, які потім спричинили переорієнтацію функції та загальної діяльності Бібліотеки як державного книгосховища.

Відносно незалежний розвиток ВБУ, яка існувала при ВУАН, але мала переваги у проведенні власної внутрішньої політики, був визначений її статусом не лише академічної, а й всеукраїнської бібліотеки. Цьому сприяла діяльність її директорів та завідуючих відділами, які формували бібліотечну політику на високому науковому рівні як національну українську та, одночасно, як бібліотеку світового рівня. У внутрішній полі-

тиці поняття «україніка» ними збереглося як головна стратегія розвитку фондів.

У 1930–1934 рр. напрям діяльності ВБУ повністю змінюється: ідеологія Національної бібліотеки перетворюється на ідеологію наукової державної бібліотеки загальносоюзного типу. Руйнування ідеї Національної бібліотеки стало приводом для відмови від створення відділу україніки на базі виокремлення її фонду та організації бібліографічної роботи з ним. Меншою мірою постраждали фонди рукописів, стародруків, музичного та графічного відділів, діяльність яких була пов'язана з національною ідеєю не так виразно.

Дисертанткою запропоновано систему періодизації етапів діяльності та розвитку НБУВ, що теж є новим в історичній науці.

У світлі останніх публікацій, де в перевернутому вигляді подається взагалі постулат про Національну бібліотеку як таку, дисертантка, використовуючи рукописні документи осіб, які стояли біля витоків ідеї Національної бібліотеки України, стверджує правильність створення такої установи на базі колишньої ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України.

Віра Попроща,
к.пед.н.,
вчений секретар НБУВ

Експрес-дослідження в Тернопільській ДОУНБ

У Тернопільській ДОУНБ було проведено експрес-дослідження «Найпопулярніші твори 1997 р.». З нього випливає, що значне місце серед читацьких уподобань займають українські автори: У.Самчук, Б.Лепкий, П.Загребельний, І.Багрянний, М.Зеров, В.Стус, О.Олесь, Л.Костенко, В.Винниченко, Є.Дудар, Р.Горак, О.Кобилянська, О.Довженко, А.Чайковський, Ю.Опільський, Ю.Андрухович. Користуються популярністю і російські письменники. Це – М.Булгаков, А.Чехов, І.Бунін, В.Суворов, Ф.Достоевський, М.Леонов, В.Шитов, В.Аксенов, В.Пікуль, А.Вербицька, В.Токарева, О.Мариніна, Л.Васильєва, М.Алданов.

Простежуються нові пріоритети, зокрема потяг до творів української та зарубіжної класики, поезії, міфології, філософії, психології, бізнесу, комп'ютерної техніки, іноземного мово- та релігієзнавства. Зростає інтерес до історичної літератури.

Найчастіше відвідує абонемент студентство, інтелігенція та спеціалісти різного профілю. Активно читають люди похилого віку.

Виявлено значну кількість нереалізованих запитів, серед яких такі художні твори, як «Марія» У.Самчука, п'єси Б.Шоу, Г.Ібсена та І.Карпенка-Карого, твори Л.Костенко та Б.Лепкого, «Втрачений рай» І.Мільтона, «Синій птах» М.Метерлінка, «Новели» П.Меріме, «Переможені» І.Головкіної, «Тигрлови» І.Багряного, «Щоденники» та «Україна в огні» О.Довженка.

Гостра потреба існує в підручниках, економічній літературі, філософській, правовій, виданнях краєзнавчих, з психології та соціології.

Серед журналів наші читачі віддають перевагу «Дзвону», «Березолу», «Києву», «Вітчизні», «Всесвіту», «Україні», «Иностранной литературе», «Огоньку», «Тернополю».

Г.Моліцька,
заступник директора з наукової
роботи Тернопільської ДОУНБ